

על תכנית להוראת השואה בגן במסלול הגיל הרך

רונית בן חמו

השלהבת המאירה של הניצולים, הפכה במרוצת הזמן לגחלת. גחלת, מטבעה שהיא מתעמעמת וכבה. אני מנסה להפיח את האש בגחלת כדי שלא תכבה לעולם. (הרב י"מ לאו, אל תשלח ידך אל הנער, 2003).

זיכרון השואה חדר לאתוס הלאומי באופן כה משמעותי שמורות לילדים צעירים כוללות את יום הזיכרון לשואה ולגבורה בתכנית הלימודים הרגילה.¹ הפסיכולוגית אורה גולדהירש² מציעה שהמורה תיקח על עצמה תפקיד פעיל, משום שהילדים נחשפים לאירועי יום הזיכרון לשואה ולגבורה במסגרת הצפירה שנשמעת ברחבי הארץ. ברודי³ מצא שמורות לגיל הרך מרגישות מחויבות למצוא לכיתות שלהן 'פדגוגיה מקובלת חברתית'. בשנת 2001 פיתחה המכללה תכנית מקיפה שמטרתה להכין את הסטודנטיות מבחינה אינטלקטואלית רגשית ופדגוגית להתמודד עם נושא השואה באופן התואם את שלבי ההתפתחות של הילדים. בראש התכנית עמדו ד"ר דוד ברודי והגב' הינדי כהן. התכנית נבנתה באופן ספירלי במטרה להכשיר את הסטודנטיות באופן הדרגתי לקראת יציאתן לשדה ההוראה.⁴

מעצבי התכנית הציבו מספר מטרות:

1. לחשוף את הסטודנטיות בהדרגה החל מהשנה הראשונה לתכני השואה בהקשרים שונים לגיל הרך.
2. לגרום לסטודנטיות לחשוב על הנושא ולגבש את עמדתן לקראת המפגש עם הילדים.
3. לתמוך בקושי שעולה ביחס לנושא.

1. בן עמוס, בית אל ותלמים, 1999, עמ' 254-264.

2. גולדהירש, 2008, <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/Moreshet/Tkasim/>, ZicaronShoaGvuraMaamar.htm או חזר ביום 22.6.2016.

3. ברודי, 2009.

4. לפירוט על התכנית ראו ברודי וכהן, 2012, עמ' 65.

התכנית עוצבה כך שבשנה הראשונה להכשרת הסטודנטיות מטופל נושא ההיסטוריה של השואה והן מגיעות לשני ביקורים ביד ושם. הביקור הראשון הוקדש לתולדות השואה ונושא הגטאות; הביקור השני הוקדש לנושא הפתרון הסופי. נוסף לכך הסטודנטיות נדרשו לקרא ספר עדות של ניצולי שואה ולהציג בפני חברותיהן. בשנה ב' מתקיים ביקור נוסף ביד ושם תוך התמקדות בנושא הילד בשואה. בשנה ג' הסטודנטיות השתתפו בשתי סדנאות המבוססות על פרדיגמת הלימוד של יד ושם במטרה לתמוך בסטודנטיות בתהליך פיתוח תכניות הוראה אישיות המותאמת לגן הילדים.

שנה ד' לא נכללה בראשיתה של התכנית.

לאחר כ-12 שנים שבהן יושמה התכנית על ידי הצוות המקצועי של הגיל הרך נערך מחקר על ידי מעצבי התכנית ד"ר דוד ברודי והגב' הינדי כהן, ראשת המסלול דאז, שמטרתו הייתה להבין את ההשפעות של התכנית על התפתחותן המקצועית של הסטודנטיות, להעריך את התכנית ולגבש המלצות לשינוי.⁵

הממצאים של המחקר מעידים כי לתכנית הייתה השפעה עמוקה על ההבניה הפדגוגית של הסטודנטיות. סטודנטיות שנה א תופסות את עצמן כלומדות ונמצאות במצב של ציפייה בשלב זה כשהתפקיד נראה עוד רחוק מהן, ובהתאם לכך היו התגובות שלהן אשר העידו כי יש להן עוד זמן להחליט מה לעשות עם הנושא. בשלב הזה הפחד הנו מרכיב מרכזי – הן מדברות וכותבות על הנושא באופן כללי. לעומתן הסטודנטיות של שנה ג' רואות את עצמן קרובות מתמיד לכניסה לעבודה כגונות, ולכן יש להן צורך דחוף לגבש עמדה בנושא. אז ניכרת ההשפעה של התכנית, מכיוון שהן מבססות את ההחלטה מה לעשות וכיצד לפעול כגונות 'המחר' על פי הדברים שהן למדו במהלך שנות לימודיהן במסלול לגיל הרך. הסטודנטיות שרואיינו הדגישו שיש להימנע מתיאור הזוועות ולהתמקד בילד אחד ובחיי היום יום בגטו בלי לגעת בסבל, במחסור או במוות.⁶

בין ממצאי המחקר עלתה השאלה בנוגע לחשיבות המעורבות של מורי מורים בתהליכי הכשרה. בזמן שמורי מורים תומכים בעצמאותן של הסטודנטיות בפיתוח הדרך הפדגוגית, עליהם להיות ערים לאופן שבו מתרחש התהליך ולספק תמיכה ולעזור לסטודנטיות לבחור באופן רפלקטיבי.

5. ברודי וכהן, 2012, עמ' 65.

6. שם, עמ' 69.

מאז ועד היום:

ב־2016 התכנית עדיין מתקיימת ועדיין נבחנת, אך היא עברה שינויים מספר. צוות הגיל הרך מקיים מפגשים חודשיים קבועים במטרה לקדם נושאים הקשורים במסלול. משיחות שהתקיימו אודות התכנית עלה כי המדריכה הפדגוגית של שנה א' זיהתה קושי רגשי אצל חלק ניכר מהסטודנטיות בביקור השני העוסק בפתרון הסופי. הסויר שהוכן עבורן היה קשה להכלה לחלק גדול מהן. זו הייתה הסיבה שעודדה את המדריכה הפדגוגית להסתפק בסיור אחד ולערוך הפסקות על מנת לשחרר רגשות מודחקים. המדריכה ציינה במפגשי הצוות שחשוב לה שלסטודנטיות תהיה חוויה שהן מסוגלות להתמודד אתה, מכיוון שפחד ייצור תגובה הפוכה למטרות שאנו מבקשים להשיג בתכנית זו. משום כך היא ערכה מספר שינויים בתכנית במטרה להקל עליהן מעט בביקור זה.

התכנית לאחר השינויים בעקבות המסקנות

סטודנטיות שנה א – בסמסטר א' מבקרות ביקור אחד בלבד במוזיאון 'יד ושם' במטרה לחשוף אותן להיסטוריה של השואה. הביקור מתמקד בתולדות השואה ועד הכניסה לגטאות. בחלל המוקדש לגטאות הסטודנטיות מתפצלות לצוותי עבודה; כל צוות חוקר את אחד הגטאות ומציג בפני כל החברות. בסוף היום מתקיימים שיחת רפלקציה על היום ואוורור רגשות. בסמסטר ב' הן קוראות ספר עדות ומציגות אותו בכיתה בפני חברותיהן. לדוגמה: הספר של הרב ישראל מאיר לאו 'אל תשלח ידך אל הנער' או הספר 'רוץ ילד רוץ' של אורי אורלב. את הספרים הן מציגות בסמוך ליום השואה במטרה לתת התנסות ראשונית של העברת תוכן הקשור בשואה. אמנם ההתנסות היא ברמת המבוגר אך זו הכנה לשלב הבא שזה המרה של ספר עדות בספר או בערכה המיועדת לגיל הרך.

סטודנטיות שנה ב

בשנה ב' בסמסטר א' מבקרות הסטודנטיות במוזיאון 'יד ושם'. הביקור בשנה השנייה הוא בדגש על הילד בשואה. היום נפתח בשיחה שמנחות מדריכות מטעם המוזיאון בנושא 'ילדים מבוגרים' ומלווה בסרט שהוכן על ידי המוזיאון, ובו מרואיינים שלושה ניצולים המספרים את סיפור ילדותם בתקופת המלחמה. בעבר בסיום השיחה הסטודנטיות פנו לביקור בתערוכת צעצועים. בתערוכה זו הושם דגש על החיים לפני המלחמה, בצלה ואחריה. כל זוג סטודנטיות מקבלות משימה לחקור חלק בתערוכה ולהציג לפני חברותיהן. בסיום ההצגה נערך תרגיל חשיבה 'פעם חשבת' 'היום אני חושבת' במטרה לשוחח על החוויות ועל התובנות מהיום. בשנה שעברה נסגרה תערוכת הצעצועים ונחנכה במוזיאון תערוכה חדשה, 'כוכבים בלי שמים' המציגה תמונות הקשורות בילדים בזמן המלחמה כגון: משחק, משפחה, יום הולדת ועוד. לכל אחד מהנושאים הוקדש בתערוכה מעין עץ. הסטודנטיות

מתבקשות לחקור עץ אחד ולהציגו במליאה. בהמשך הן מבקרות בתערוכה 'אומנות בשואה' – אומנים שציירו בזמן השואה ולאחריה. הסטודנטיות מסיירות ב'שדרת חסידי אומות העולם' ולומדות על חסידי אומות העולם שהצילו ילדים ומבקרות באנדרטאות שגם כן קשורות בילדים כמו האנדרטה של 'אנוש קורצ'אק.

בסוף היום כולן מתכנסות לשיחת סיכום: מה למדנו? מה אנו לוקחות? ומסיימות בכתיבה רפלקטיבית מונחית. הכתיבה שנאספת בסיום היום משמשת את צוות ההדרכה לרפלקציה ולחשיבה מחודשת אודות התכנית והמשכה.

הסדנאות שהתקיימו בשנה ג' התגלו כלא אפקטיביות משתי סיבות: האחת – לא הייתה התנסות בעבודה מעשית בגנים, וכך לא הייתה לסטודנטיות אפשרות להתנסות הלכה למעשה בתכנית שעוצבה על ידן ליום השואה בגן. הסיבה השנייה היא חוסר התאמה של המדריכות לצרכים של הסטודנטיות. המדריכות מטעם המוזיאון התקשו לתת רעיונות או דגם שמתאים ליישום בגן, לכן הוחלט בצוות ההדרכה לותר על פעילות בנושא השואה בשנה ג'. הסדנאות הועברו לשנה ב' והתקיימו בסמסטר ב' בחודש אדר עוד קודם היציאה לחופשת הפסח. המטרה לאפשר לסטודנטיות לחשוב על הנושאים שהן עבדו עליהן בסדנה ולעבדם לתכנית עבודה עם קבוצת ילדים קטנה. כמו כן מדריכות מטעם המוזיאון הוחלפו במדריכה הקרובה יותר לגיל הרך, בעלת ניסיון בכתיבת תכניות להוראת השואה בגיל הרך.⁷ בסיום הסדנה הסטודנטיות כתבו פעילות על פי העקרונות שנלמדו בה. סטודנטיות שהתנסו בגי חובה הפעילו אותה בגן שבו הן התנסו. סטודנטיות שהתנסו בגי טרום חובה לא התנסו בהעברת התכנית אלא רק בכתיבתה. שבוע לאחר מכן התקיים מפגש רפלקטיבי בליווי מנחת הסדנה. במפגש זה הסטודנטיות דיווחו על תהליך הכתיבה, מה הן עשו בגן עם הילדים ומה הן חוו ולמדו.

סטודנטיות שנה ד

הסטודנטיות נמצאות בשנת הסטאז', חלקן הגדול משמשות כגונות משלימות וחלק קטן מהן מנהלות גן. השנה הזו קשה לרבות מהן, ולכן מנחת הסטאז' מקדישה זמן עוד קודם היציאה לחופשת הפסח לרענון הנושא, מביאה ספרות רלוונטית ומזמינה את המשתתפות לשוחח על קשיים, חרדות ולבטים ובעיקר לחשוב על יום השואה ולגבש החלטה מה לעשות ביום הזה. לאחר יום השואה מוקדש מפגש לחשיבה ולהרהורים אודות היום שעבר והפעילות שנעשתה בו להכונה לשנים הבאות.

7. הגברת נעמי מורגנשטרן, מעבדת סיפורי שואה לשפת הילדים ומחברת הספרים 'רציתי לעוף כמו פרפר', 'לא הספקתי להיות עצוב' ו'במסתור: ילדים בתקופת השואה בצרפת'.

שאלון קצר בנושא הטיפול ביום השואה בגן

על מנת לחדד את התובנות – בטרם טופל נושא השואה בסדנת הסטאז' העברתי שאלון קצר ברשותה של מנחת הסטאז' במטרה להבין מהי עמדת הסטודנטיות ביחס ליום השואה והגבורה ההולך ומתקרב. בסדנת הסטאז' משתתפות סטודנטיות בשנה ד הלומדות במסלול הגיל הרך במכללת אפרתה.

בשאלון שהכנתי התבקשו הסטודנטיות לענות על השאלות הבאות:

1. האם בכוונתך להעביר פעילות הקשורה ליום השואה והגבורה בגן? אם כן – באיזו דרך ואם לא – מדוע?
2. גננות משלימות – האם את תהיי ביום השואה והגבורה בגן? אם כן – האם בכוונתך לנהל פעילות הקשורה ליום זה? אם לא – מדוע?
3. אם החלטת לקיים פעילות בנושא יום השואה והגבורה בגן, מהם המשאבים העומדים לרשותך? (ספרים, תכניות, עזרים שונים, הדרכה)
4. האם את זקוקה להדרכה או להכוונה לקראת יום השואה והגבורה?
5. אם החלטת שאכן תתייחסי לנושא – כמה ימים תרצי להקדיש לו – יום אחד? יומיים? שלושה? פרטי.

תוצאות השאלון

לשאלון ענו 14 סטודנטיות

תשובות לשאלה מס' 1

א. האם בכוונתך להעביר פעילות ליום השואה?

מספר משיבות סה"כ: 9 מתוך 14	
מספר תשובות	תוכן התשובה
5	כן
2	מתלבטות
2	לא

ב. באיזו דרך?

מספר משיבות סה"כ: 8 מתוך 14	
מספר תשובות	תוכן התשובה
2	לא חשבתי / לא תכננתי
6	סיפור, דגש על החוזק של עם ישראל, משהו טוב, מה שלמדתי בסדנה.

תשובות לשאלה מס' 2

גנות משלימות - האם את נמצאת בגן ביום השואה? אם כן - האם תעבירי פעילות?

מספר משיבות סה"כ: 5 מתוך 14	
מספר תשובות	תוכן התשובה
1	כן
1	לא החלטתי
1	אתייעץ עם הגנת
1	לא נראה לי
1	לא נמצאת

תשובת לשאלה מס' 3

מהם המשאבים העומדים לרשותך להעברת פעילות בנושא יום השואה?

מספר משיבות סה"כ: 8 מתוך 14	
המשאבים שצוינו	ספרים, אינטרנט, מה שלמדנו בסדנה, גנת חונכת, שירים, תמונות שהכנתי בסדנה.

תשובות לשאלה מס' 4

האם את זקוקה לעזרה?

מספר משיבות סה"כ: 12 מתוך 14	
מס' תשובות	תוכן התשובה
10	זקוקה לעזרה
2	לא זקוקה לעזרה

תשובות לשאלה מס' 5

כמה ימים תקדישי לפעילות בנושא יום השואה – יום יומיים או שלושה?

מס' משיבות סה"כ: 7 מתוך 14	
מס' תשובות	תוכן התשובה
4	יום אחד
1	יומיים
2	יום או יומיים

לסיכום: מהתוצאות ניתן לראות באופן ברור כי בקרב מנהלות הגן ישנה מגמת עלייה בהחלטה להעביר פעילות בנושא השואה. עם זאת לא כולן גיבשו החלטה ברורה אבל ניכר כי יש להן כיוון. עוד עולה מהשאלון כי הן זקוקות לעזרה ומעדיפות פעילות בנושא השואה שתארך יום אחד.

בקרב קבוצת המשלימות ניכרת אי ודאות לגבי היום, כנראה מהסיבה שהן לא רואות את עצמן אחראיות על תכנית כל כך רגישה. גם הן זקוקות לעזרה לגבי פעילות בגן. ומכיוון שהן נמצאות בגן יום אחד בשבוע השאלה אם להעביר פעילות יותר מיום אחד אינה רלוונטית לגביהן.

מתוצאות השאלון הקצר נראה שיש סטודנטיות הבשלות יותר מבחינה מקצועית להתמודד עם הנושא ושאת העזרה והתמיכה עלינו להמשיך ולהעניק להן. אין ספק כי בעיני הגננות יש חשיבות רבה לטפל בנושא השואה, אך ניכר בהחלט הרצון לקבל תמיכה והכוונה בנושא.

המלצות כלליות

- מניסיוני כמדריכה פדגוגית וכמובילת התכנית אוכל לומר בוודאות שסטודנטיות זקוקות לליווי ולתמיכה במהלך שנות לימודיהן במכללה, וחובה עלינו לבחון את התהליך ואת השפעתו, להקשיב לקולות העולים מהשטח ולהעניק עזרה ותמיכה לאורך כל הדרך.
- צוות הדרכה שמלווה פרחי הוראה בתהליכי הכשרה בכלל ובתהליכי הכשרה רגישים כדוגמת יום השואה בגיל הרך בפרט יקיים שיחות תמיכה ויעץ למדריכים המלווים את התכנית, ידון בדילמות ובשאלות העולות ויגבש שינויים בתכנית או חידושים בהתאם.
- מעקב אחר השגת המטרות בדרך של מחקר אחת לכמה שנים חשוב לצורך בדיקה מעמיקה של התכנית ושינויה לפי הצורך.
- התכנית המוצעת צריכה לכלול ידע רחב על יום השואה, ידע ספציפי על הילד בשואה, עקרונות ודרכים המומלצים לטיפול בנושא זה וכלים פדגוגיים לפעילות בגן הילדים.

המלצות ספציפיות לסטודנטיות

- להיות שותפה פעילה בתכנית ההכשרה ולקבל את הידע ואת הכלים הדרושים שיהוו בסיס לעבודה בגן עם ילדים.
- להכיר חומרים, ספרות ותכניות שנכתבו ועוצבו ליום זה.
- לעסוק בחיים ולא במוות, להציג את הערכים הטובים כגון עזרה לזולת, מסירות נפש וחמלה.
- הכאב ביום זה הוא בלתי נמנע והעצב נלווה לכך. אני ממליצה לשמור על אותנטיות מול ילדים – אם את חשה עצב – הילד יכול להרגיש שעצוב לך. יחד עם זאת שמרי על הבעת רגשות מאוזנת: חוסר רגש לא יעלה בקנה אחד עם הסיפור, עודף רגש יציף אצל הילד פחדים או חרדות.
- יש להימנע מתיאורים של זוועות או קשיים בלתי ניתנים לתפיסה; זה עלול ליצור הצפה של פחדים וחרדות, ולכן יש להימנע מכך.
- הכיני את עצמך נפשית, שכלית ורגשית ליום הזה. הגיעי אליו מוכנה ובידיעה ברורה על מה את רוצה לשוחח עם הילדים. הצטיידי בחומרים הדרושים לך. שתפי את הורי הגן קודם ליום השואה בתכנית שהכנת ובקשי את ערנותם לתגובות הילדים בבית. היי זמינה למקרה הצורך – שאלות, לבטים, פחדים של הורים צעירים.

- הקדישי לנושא יותר מיום אחד. המלצתי היא לפחות שלושה ימים: יום הכנה שבו את מכינה את הילדים בדרך כלשהי לקראת מחר; היום עצמו שבו תתייחסי לנושא על פי התכנית שעיצבת; יום של ליווי ותמיכה ברגש שעולה ובתחושות הנלוות. הקדישי זמן לאורור רגשות דרך ציור או דרך יצירה חופשית אחרת.
- חפשי לעצמך מקור של ליווי ותמיכה אודות ההתנסות שלך עם הילדים. לעמיתים יש הכוח להעניק תמיכה, ייעוץ והקשבה שערכם לא יסולא בפז.
- יש להימנע מעיצוב מדכא בגן להענקת חוויה של יום זיכרון ולהדגיש את הזכות ואת הגאווה לחיות כיהודים בארץ ישראל לאחר שנים רבות של גלות. דגלים רבים, קריאה מתוך התנ"ך על ההבטחה של הקב"ה לאבותינו ושירי ארץ ישראל עניקו אוירה מעודדת ושמחה.

הזמיני חיילים וחיילות, שוטר או שוטרת, להשתתף בפעילות כדי להעניק תחושת ביטחון ולהעצימה.

סיכום בנימה אישית

מעצבי התכנית, ד"ר דוד ברודי והינדי כהן, עיצבו את התכנית עבור הסטודנטיות. התכנית נמסרה לנו כמסנה סדורה. לאחר כמה שנים של יישום התכנית הם בחרו לערוך מחקר אודות התכנית ופרסמו אותו במאמר 'בגלל המלחמה ההיא'. התכנית זכתה להכרה מטעם בית הספר להוראת השואה של 'ד' ושם' והוענק לה פרס מטעם המזאון. דוד והינדי הבינו את הקושי הקיים בנושא והציעו לגנות מאמנות להשתתף במפגשים לפיתוח מקצועי ולחשוב מחדש על נושא יום השואה והגבורה בגן הילדים.⁸ זכיתי והייתי בין אותן גנות שהגיעו למפגשים מרתקים של חשיבה עד שהצלחתי לעשות שינוי מהותי בגן שלי. כגנות חשתי לא פעם בדידות מקצועית והתקשיתי לגבש עמדה ולמצוא יכולת לטפל בנושא השואה. פחדתי מאוד. ההשתתפות בקבוצה של עמיתות המתמודדות עם קושי דומה אפשרה לי לראשונה לפרוק את הפחד ואת החשש ולגשת לנושא. על ידי תהליך חשיבה קבוצתי גיבשתי לעצמי מה אני רוצה ומסוגלת לעשות בגן עם הילדים ובאיזו דרך. כחלק מהתהליך הקבוצתי שעברנו הוצע לנו להתנסות בכתיבת סיפור ליום השואה. גנות שהיו מעוניינות סיפרו את הסיפור לילדי הגן, וגנות אחרות נעזרו בספרות מקצועית. אני אישית כתבתי סיפור אבל גם נמשכתי לספרות כתובה. יצאתי לדרך. בחרתי לחלק את ילדי הגן

8. פירות המפגשים הללו יצאו בחוברת בהוצאת מכללת אפרתה: ד' ברודי, ה' כהן וש' איזיקיאל (עורכים), התמודדות עם נושא השואה בגן הילדים: קולות מהשטח, ירושלים תשע"ט.

לשתי קבוצות: לקבוצה אחת סיפרתי את הסיפור שכתבתי ולשנייה סיפור 'אמתי'. עם כל קבוצה ישבתי לשיחה אחרי הפעילות ואפשרתי אזור רגשות. ההורים שותפו בכל התהליך וזכיתי מהם לפרגון רב ולתמיכה. הקבוצה הייתה מקור בלתי נלאה של תמיכה. בזכות ההדרכה שקיבלתי יום השואה עבר עלי כגננת בתחושת סיפוק מדרך הטיפול שלי בו. הגעתי ליום הזה מוכנה ועם ביטחון, מצוידת בתכנית ברורה. מיד בסיום יום השואה בגן הגענו למכללה למפגש רפלקטיבי שבו שוחחנו על תוצאות היום ועל השלכותיו. הצגנו את תגובות הילדים שנאמרו בעל פה או ציירו. קיבלנו משוב מקצועי שהיה סיום מוצלח לניסיון שלנו. אין ספק שהחוויה שלי כגננת צרבה את ההבנה שיש להדריך, לתמוך וללוות את הסטודנטיות עוד טרם צאתן לדרך, ואף לאחר מכן. את תובנותי כתבתי בהמלצות. המפגש שלי עם הסטודנטיות כמדריכה פדגוגית וכראשת המסלול העצים אצלי את תחושת השליחות בנושא. בתפקידים אלה המשכתי לטפל בנושא השואה ולרתום לכך את עמיתיי. הנושא מטופל במכללה בצורה מקצועית ומעמיקה לטובת הכשרת הסטודנטיות תוך הקניית כלים חשובים לאין ערוך בנושא כה חשוב.

בתקווה ובתפילה שיאמר ה' די לכל צרותנו ונזכה להיות דוגמה ומופת לכל העמים לבחירה בחיים ולא במוות.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- A. Ben-Amos, I. Bet-El and M. Tlamim, 'Holocaust Day and Memorial Day in Israeli schools: ceremonies, education and history', *Israeli Studies* 4(1), pp. 258–284. 1999
- ד' ברודי וה' כהן, 'בגלל המלחמה ההיא', **הד הן עו** (ג) 2012, עמ' 64-71.
- D. Brody, 'Sailing Through Stormy Seas: an Israeli Kindergarten Teacher Confronts Holocaust Remembrance Day', *Early Childhood Research Quarterly* 11(2) (2009), <http://ecrp.uiuc.edu/v11n2/brody.html>. 2009
- א' גולדהירש, 'יום הזיכרון לשואה ולגבורה בגן הילדים' 2008, <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/Moreshet/Tkasim/ZicaronShoaGvuraMaamar.htm>